

Галина Ангелова

ЗА ЙОВКОВИТЕ НЕМИЛИ-НЕДРАГИ

Трябва да призная още в началото, че заглавието на Йовковата книга "Ако можеха да говорят" винаги ме е интригувало. С. Султанов го нарича "заглавие-обобщение". За мене то е своеобразно предизвикателство — заглавие-загадка; заглавие-въпрос: Ако можеха да говорят... какво биха (ни) казали? Любопитна и интересна е една съпоставка в опита за дешифрирането му от двама видни критици. Още през 1947 г. Ив. Мешков пише: "Да вършат добро" — ето що е предназначението на хора и на добитък — ето що **биха ни казали, ако можеха да говорят**". Прочитът на Е. Мутафов е изненадващ: "Бих озаглавил тази знаменита българска книга не "Ако можеха да говорят", а "Ако можеха да не говорят". Писателят е свил ролята на езиковото общуване между хората и на хората с животните. И да говорят, те казват незначителни думи".

Приемам с резерви подобно мнение, защото мисля, че биха се изместили смисловите пластове и акценти в творбата. И още нещо. Самият Йовков, верен на своя принцип — заглавието да не казва повече, отколкото трябва — признава, че е "много доволен от заглавията "Ако можеха да говорят", "Женско сърце" и "Песента на колелетата".

"Незначителни" ли са думите на министъра на вътрешните работи в чифлика, както шеговито е наречен чичо Митуш: "Ако добитъците знаях да говорят, те щяха да бъдат като нас. И по-добри дори." Тази житейска мъдрост и философия пронизва цялата книга. Ето един характерен монолог: "Питам се: де ще идем и ний? Какво ще стане с нас? Защо камъкът си седи хиляди години, а човек си отива толкоз скоро? Защо? Питаш, гледаш нагоре... И нещо като че те вижда оттам, а нищо не ти казва. Мълчи. И се чудиш, чудиш..." (Спомняте ли си Далчевия "Камък": *"неизменен в есента и летото,/ камък ти стоиш все същ!/ Вечно и светò е само мъртвото,/ живото живее в грях."*)

Ще отбележа и един факт, който според мене е от изключителна важност. Съпругата на писателя си спомня с каква голяма любов Йовков е писал "Ако можеха да говорят" и колко често е повтарял: "Не знам дали ще оценят тази книга, както трябва." Какво се крие зад това признание? Авторско честолюбие, съмнение, страх? Според мене чувства, съвсем различни от безпокойствата и тревогите около "Старопланински легенди" — тревоги, свързани преди всичко с външното, художественото оформяне на книгата — формат, цвят на корицата, шрифт, мотото и пр. Тук нещата са по-сложни и дълбоки и тези Йовкови думи крият загадка, не по-малка от самото заглавие на сборника.

Известно е, че всичките двадесет и два разказа са свързани — "свързва ги животът в чифлика. Касае се за обща съдба на хора и животни". Могат да се

открит и много автобиографични моменти — бащината къща с воловете Комур, Балан и Чивга; телицата, която веднъж се загубила. А картината с откарването на добитъка ("Последна среща") възпроизвежда действителна сцена — техни съседни продават имота си (Димо Минев).

Образът на чифлика в сборника се налага като образ на интимното, уютно пространство, в което животът, битието е "кръгло" в своята безкрайна повтаряемост и неизменчивост*. Тук има място за всеки и за всичко — саи, сапльци, сундурма, агъл, доярник, ведре... Не случайно един от героите усеща и нарича чифлика "гнездо". Гнездо, в което щастливо съжителствуват словесни и безсловесни, един малък космос, населен с хора, животни, поверия и звезди. Но да погледнем финала. Чифликът е продаден, гнездото се разваля. Интимното, топлото "се отваря" за Пътя. Целостта е разкъсана, от утробата на защитеното убежище се раждат и поемат своя нерадостен жребий Йовковите бездомници: "Сега те тръгват като сборище по незнаен път — немили-недраги. Едни ще бъдат продадени, други — заклани, без вест един за други, изоставени. Хората поне ще си спомнят и споделят мъката, а животните ще я преживеят, без да могат да я продумат". В последния разказ, наречен не случайно "Последна среща", всичко е реално и зримо: и слънчевият прах, който тегне над върволицата; и баирът, зад който тя се изгубва. Това е краят, смъртта на гнездото. Илюзии няма. Йовков го е казал: "Разкъсаха се всички връзки, умря един живот".

Но ако погледнем по тоя път, по който вървят Йовковите герои, ще открием, че там някъде, в далечината, отдавна ги очаква друг бездомник — Елин-Пелиновият Захаринчо. За мене той е първият сирак, който в безкрайната снежна пустиня вече проправя пътя към града: "Той вървеше като насън и се отдалечаваше от селото, дето оставаха връстниците му, деда му, стрините му, големият бор."

Вутъкпаната пъртина след него идва върволицата от хора, скъсали скорените си. Много по-късно един от героите на Васил Попов напразно ще пита: "А бе ти корен имаш ли някъде забит?"; ще пише лозунги с големи питанки: "На кого оставяш земята?", "Върнете се! Има още време!", "Защо?..." Защото е започнало голямото отдалечаване — от земята, животните и селото. От родните къщи. Далчевата "Повест" започва така:

*Прозорците затворени и черни
и черна и затворена вратата,
а на вратата — листът със словата:
"Стопанинът замина за Америка".*

Само че стопаните на Йовков, на В. Попов и Г. Мишев заминаха не за Америка, а за града и "повестите", които тези писатели написаха, разкриват тъкмо това

* Самият Йовков е обичал неизменната "кръговост", "повторителност" в живота. Жадувал е за тишина и спокойствие, ужасявал се е от празниците, нарушаващи монотонията на всекидневието. Всяко пътуване му причинявало главоболие и безпокойство. За десет години напуснал три пъти София.

пътуване към новото житие-битие на българина. Да се вслушаме в гласа на Галунка: "Ще си идем пък в града, какво — говореше тя. — И в града е хубаво. Имаме си къща, ще си живеем. Кога да е трябвало да идем там, нали имаме деца за училище". Какъв практицизъм и трезва разсъдливост лъха от думите ѝ. Йовкова рожба, но съвсем различна от неговите влюбени, поривни Албени и Божури. Тя говори на съвсем друг език. И чрез него "диалогизира" с герои на творби, писани доста по-късно.

В "Подвижният човек" Е. Мутафов твърди, че "Образец на неподвижен тип са героите на Йовков. Въпреки голямата разлика между двамата писатели сходно нещо можем да кажем за героите на Елин Пелин."

Дали е така? Точно в тоя сборник, в "Ако можеха да говорят", има движение, "пробив" отвътре навън, има тръгване, заминаване, но няма завръщане. Няма я познатата "кръговост" от другите книги. До "конструктивните символи (Св. Игов) на хана, кръчмата, чифлика тук се появява един друг символ — пътят. Но не като динамичен обект (какви възторзи извиква той в поезията на Багряна), а като деструктивен символ. Един топос е заменен с друг. В тази си творба Йовков като че ли е и не е същият. Чрез нея той провижда бъдещето. Тя е доказателство, че писателят много добре е виждал промените, които настъпват, но с които не е могъл да се помири. Живял 30 години на село, той е свидетел на онова благоговение и почит, с което селянинът се е отнасял към воловете (ангели), към коня и земята. Изпитвал е мистично чувство към природата. Най-обикновени неща — мъх, треви, спотаени цветчета, сенки и шумове са му правили "най-чудни и тайнствени впечатления — то беше страшна, фантастична митология". А в българския селянин открива "същи жрец на труда". И когато вижда, че един хармоничен свят загиба, когато се разкъсват всички връзки, за него това е начало на "трагедия, която ще настъпи по-късно".

Много е писано за Йовковата консервативност и идеализация на миналото, но не прав Ив. Сарандев, че "Йовковата носталгия имаше за обект не миналото, а нарушеното триединство между човека, труда и природата".

Затова тази книга за мене е не само предсмъртно откровение*, книга завет, но и книга предупреждение, предусещане за катаклизмите, на които бяхме и сме свидетели. Може би Йовков с право се е страхувал дали ще бъде оценена както трябва; дали ще бъде разтълкуван немият говор на ония, които старейшината на чифлика нарече "наши братя".

С "Ако можеха да говорят" мълчаливецът Йовков заговори прозорливо и мъдро за проблеми, станали основна тема в нашата литература десетилетия по-късно.

* Сред възторжените оценки за книгата още тогава се появява и определеното "книга-роман" (Г. Цанев, А. Далчев). И то върви неотменно във всички изследвания. Всъщност това е прецедент в българската литературна критика, който доказва чувството ни за малоценност по отношение на големите епически форми.